

Eeva Nordman onkolog

Viktigt med öppenhet kring cancer

När Eeva Nordman ser tillbaka på hur finländsk cancervård har utvecklats under det dryga halvsekel som gått sedan hon fick sin subspecialitet i onkologi och radioterapi känner hon stor tillfredsställelse.

– I slutet av 1960-talet fanns det fortfarande patienter som skämdes så över en cancerdiagnos att de bytte jobb för att dölja sjukdomen för arbetskamraterna, säger Nordman, professor emerita vid Åbo universitet. I dag gläder hon sig åt att en mycket större del av patienterna överlever och att både kända och mindre kända finländare öppet talar om sjukdomen. – Tidigt försökte jag säga att cancerpatienter är som andra kroniker – och nu är allt fler just det.

88-åriga Eeva Nordman har ett ovanligt långt perspektiv på finländsk cancervård. Hon specialiserade sig i radiologi vid Helsingfors universitet år 1963, i strålterapi 1967 och i isotopmedicin 1972.

– Jag blev landets sjunde strålbehandlings- och cancerläkare.

I dag är antalet onkologer i arbetslivet närmare 200. Operationerna görs betydligt skonsammare, strålbehandlingarna är av helt annan klass på grund av ny, modern apparatur och läkemedlen är effektivare och ger mindre biverkningar.

Hon nämner till exempel en kvinna med äggstockscancer som i tjugo år levde ett fullödigt liv trots behandlingar ungefär vart tredje år.

– Hon var naturligtvis dålig när de starka medicinerna gavs, men däremellan levde hon normalt och mätte bra.

Tidigare hjälp

En större öppenhet kring cancer har också lett till att människor söker hjälp i ett mycket tidigare skede än förr, vilket ofta påverkar prognoserna dramatiskt.

Jämfört med en femårsöverlevnad kring 20 procent på 1950-talet är motsvarande siffra nu cirka 70 och för de vanligaste cancerformerna, prostata-

cancer hos män och bröstcancer hos kvinnor ligger femårsöverlevnaden på drygt 90 procent.

Men om det talas om läkarbrist i dag – med ca 21 000 legitimerade läkare i arbetsför ålder i Finland – så påminner Eeva Nordman att antalet var ca 3000 när hon blev medicine licentiat.

– Läkarbrist var också orsaken till att jag gick in för medicinska studier. När jag i 17-årsåldern insåg att jag snart måste välja ett framtida yrke tänkte jag att jag i första hand vill ha ett arbete som ger livsinnehåll. Och då jag tyckte att människokroppen var intressant, liksom frågor om varför den blir sjuk, och jag gick i Tehtaanpuiston yhteiskoulu i Eira där matematikundervisningen var mycket bra, bestämde jag mig för att jobba hårt för att komma in vid medicinska fakulteten.

Att hon småningom blev röntgenläkare bottnade i nyfikenhet på människans inre.

– Jag arbetade som radiolog i ungefär fem år och hade senare stor nytta av att ha sett alla organ i olika riktningar.

Från radiologi till strålterapi

Men att hon började med strålterapi har en förklaring, som hon nästan motvilligt

går in på: Efter en tid som röntgenläkare på Strålkliniken i Helsingfors konstaterades blodförändringar. Hennes vita blodkroppar sjönk av okänd anledning.

– Ingen visste vad förändringarna berodde på. Jag använde naturligtvis blyförkläde och strålningsmätare och jag var snabb, men på den tiden när man till exempel undersökte artärer stod man praktiskt taget under röntgenröret, kanske bara en meter ifrån, och där skulle kontrastämne injiceras. Så är det ju inte längre.

Det var när hon förstod att hon inte kunde fortsätta som radiolog som tanken att hon kunde börja med strålterapi framkastades. Där utsattes läkare inte för strålning.

Familjen hade flyttat till Jyväskylä år 1963, främst för att det där på den tiden fanns landets bästa ögonläkare och maken Erik hade specialiserat sig på oftalmologi.

På grund av hälsoproblem var hon först hemma ett år efter flyttningen. Vid det laget hade hon två barn under skolåldern och det fanns de som tyckte att hon gott kunde stanna hemma. Hon var ju gift ...

Men själv ville hon börja arbeta igen och hoppade en kort tid in som anestesilog vid Mellersta Finlands

centralsjukhus. I det skedet, säger hon, vaknade Cancerföreningen i Finland.

Blev övertalad

– Föreningens generalsekreterare Niilo Voipio besökte oss i Jyväskylä och övertalade mig att komma till Helsingfors på två år för att subspecialisera mig på strålbehandling på professor Sakari Mustakallios klinik. Också min man stödde idén, så det gjorde jag sedan.

År 1967 när hon som nybliven strålbehandlingsspecialist var tillbaka i Jyväskylä fick hon tjänst som överläkare

på Strålkliniken vid Mellersta Finlands centralsjukhus och där blev hon småningom uppmanad att ta hand om isotopverksamheten och skaffade sig även den kompetensen.

– Jag hade en fantastisk arbetskamrat, professor Ahti Rekonen som var fysiker. Han föreslog att jag skulle börja forska i selen-75. Det är jag oerhört tacksam för.

Det ledde till att hon år 1974 disputerade med en avhandling om användningen av selen-75 vid diagnostik för cancer och den avhandlingen öppnade vägen till en överläkartjänst och professur i Åbo.

Enda kvinnliga överläkaren

Men när Eeva Nordman talar om åren som överläkare på Strålkliniken i Jyväskylä är det en enorm arbetsbörda hon beskriver.

– Jag var ju en av ytterst få läkare i landet som hade specialiserat mig på strålbehandling och onkologi, så det kom otaliga patienter, några ända från Joensuu. Många var unga. I början hade jag jour 30 dagar i månaden, vilket naturligtvis var olagligt.

Hon krävde fler läkare, sköterskor och mer apparatur för att klara patienttrycket

och fick höra att hon, den enda kvinnliga överläkaren på sjukhuset, var som en gökunge som roffar åt sig allt. Apparaterna var dyra, utan dem gjorde man ingenting. Hon fick småningom vad som behövdes och behandlingarna utvecklades.

Att tvåbarnsmamman också hade börjat forska gjorde inte livet lättare. Hon säger att hon ofta satt i bilen och arbetade med sina manuskript medan maken körde den halv timme långa sträckan ut till sommarstugan vid Päijänne.

– Och jag glömmer aldrig den somardag när jag satt på bastubryggan i badrösk och arbetade med skrivmaskinen på ett skrangligt bord, medan mattorna som skulle tvättas låg i blöt i sjön. Först blev min man och sedan jag inkallad för att ta hand om akutfall. Den gången grät jag i bilen på väg till sjukhuset. Ska livet se ut så här ända till pensioneringen, undrade jag.

Klinikchef och professor

Det gjorde det lyckligtvis inte. Samma dag som maken disputerade för sin doktorsgrad år 1972 öppnade Eeva Nordman en hög post och hittade uppgifter om två lediga läkartjänster i Åbo, en för en läkare specialiserad på ögon och en på strålterapi!

– Jag blev så ivrig att jag frågade om vi inte skulle ringa upp innan vi gick på karonkan och det gjorde vi. Och vi fick jobben, flyttade och i Åbo stortrivdes vi, trots att vi egentligen hade planerat att småningom återvända till Helsingfors.

Också i Åbo fylldes åren av mycket arbete, för efter en tid som lärare och specialistläkare blev Eeva Nordman överläkare på Strålkliniken och från 1977 till pensioneringen 1996 var hon både professor i onkologi och strålbehandling vid Åbo universitet och överläkare på den onkologiska kliniken.

– Att vara professor och chef för en klinik är ju dubbelt arbete.

I takt med den accelererande medicinska utvecklingen ställdes hon dessutom

inför nya utmaningar. Professor Mårten Brenner, som varit chefsfysiker på Mustakallios klinik i Helsingfors, föreslog att hon skulle börja med patientstudier med kortlivade radioaktiva isotoper från Åbouniversitetets cyklotron. Det resulterade i att hennes arbetsgrupp bland annat forskade i radioaktivt fluor-18 som binds till glukos och ansamlas i tumörer och även arbetade med kol-11 som binds till en aminosyra och samlas i hjärntumörer.

– Också hjärtat och hela cirkulationen kan följas med olika strålände grundämnen som binds till kroppsegna, fysiologiska molekyler. Strålningsdoserna är så små att de saknar betydelse, men med en gammakamera – eller PET-kamera som vi sedan fick – syns strålningen. Det här blev viktig forskning för mig och ledde till många avhandlingar för mina unga läkare.

Ett annat stort intresse var immunologiskt försvar. För professorskollegerna Auli och Paavo Toivanen nämnde Eeva att hon hade gjort en märkligt upptäckt.

– Man behandlar vissa cancerpatienter och allt verkar gå bra, och plötsligt exploderar canceren under strål- eller cytostatikabehandling. Det måste bero på något i det immunologiska försvaret, tänkte jag och tillsammans gjorde vi sedan stora ansträngningar för att hitta en markör, för att redan före behandlingen få en indikation på hur patientens lymfocyter skulle reagera.

Det ägnade hon sedan en stor del av sin forskning åt.

– Man tog blodprov och om man till exempel tillförde fytohemagglutinin i en laboratorieskål med patientens lymfocyter kunde man mäta hur de reagerade på detta PHA. Vid cancer är antikropparna bundna vid T-lymfocyter.

De arbetade under 1970- och 80-talen med tre olika markörer – i dag finns det säkert hundra eller fler och många är väldigt dyra.

– Våra var billiga och vi undersökte ca 400 patienter, men det visade sig

att patientens cellulära immunitet inte var särskilt avgörande när den mättes så här.

Totalt skrev Eeva Nordman ett par hundra vetenskapliga artiklar och många citerades internationellt.

Glädjande entusiasm

Hon talar också varmt om de läkare som hon utbildade: Trettio blev specialister och tretton disputerade. Hon nämner bland andra Heikki Joensuu, professor i strålbehandling och onkologi i Helsingfors och akademiprofessor innan han knöts till Orion, Heikki Minn som axlade hennes professor i Åbo – men först sedan efterföljaren Seppo Pyrhönen gått i pension – Sirkku Jyrkkiö, verksamhetsområdesdirektör vid Åbo universitetscentralsjukhus, emeritusprofessor Risto Johansson i Kuopio, en gång hennes assistentläkare, och Pirkko Kellokumpu-Lehtinen som varit professor och chef för Tammerfors cancerklinik.

– Det var tillfredsställande att se när en gnista tändes, hur unga forskare fylldes av entusiasm.

Men hon glömmer inte heller att påpeka hur fint det har känts att återse återställda patienter.

– Jag kunde stå i kassakön på Stockmann i Åbo när någon knackade mig på axeln och sade: ”Ni skötte mig för trettio år sedan.” Vilken glädje!

Ibland har hon till och med fått någon gåva, säger hon och sneglar på en fin, hemvävd pläd i soffan i hemmet i Munksnäs i Helsingfors.

Samtidigt erkänner hon att arbetet många gånger har varit tungt, särskilt när hon ställts inför patienter som hon inte kunnat rädda

– Det kändes mycket svårt. Jag försökte naturligtvis lämna bekymren på jobbet, men vissa gånger lyckades det inte. Då var det storartat att ha en läkarmake hemma som visste vad man pratade om. Tyvärr blev jag änka 1977.

Viktiga utländska kontakter

Trots att Eeva Nordman är född i Viborg av finskspråkiga föräldrar talar hon en utmärkt svenska – liksom sin släkt.

– Under skoltiden jobbade jag några sommarlov bland annat som diskerska i Stockholm, förklarar hon.

Men det irriterar henne fortfarande att kollegor under hennes första tid som medicinare slog över till finska så fort hon deltog i ett samtal.

– Finlandssvenskar fattar inte hur sådant känns. Jag tänkte att min svenska inte duger, jag talar väl så dåligt.

Tvåspråkigheten gjorde sedan att maken tidigt föreslog att hon skulle bekanta sig med cancervården i Sverige, så under besök i Stockholm, Lund och Umeå knöt hon ovärderliga kontakter som hon senare kunde rådfråga i kinkiga fall hemma.

Också bland annat i Philadelphia och Minneapolis fick hon goda vänner som var framstående onkologer och skrev läroböcker om sina specialområden.

– Under min aktiva tid ringde man inte till Amerika, men per telex kunde man få svar på frågor kanske redan inom ett dygn. Viktigt var det också att åka på internationella kongresser. Läroböcker och tidskriftsartiklar bygger på forskning, som kanske gjorts för några år sedan, men i korridorerna på kongresser fick man höra vad som hänt veckan innan på olika håll i världen.

En höjdpunkt under karriären var när hon år 1981 var president för den skandinaviska radiologkongressen i Åbo.

– Vi väntade ca 350 deltagare, men det kom 700 och Hertig Johans gästbud, som var tema för banketten på Åbo slott, glömde deltagarna inte.

Trots att Eeva Nordman inte längre följer med hur forskningen utvecklas gläder hon sig över att behandlingarna har blivit väldigt mycket effektivare.

– Cancerpatienternas livskvalitet är helt annan nu än när jag först kom in på onkologi, men så kan man till exempel också modellera strålfält noggrant med

modern apparatur. Under min första tid arbetade vi med fyrkantiga strålfält och ville man begränsa effekten på vissa områden gjorde man det genom att placera ut några blybitar.

Också cytostatikabehandlingarna har utvecklats enormt.

Tobaksmotstånd hobby

Eeva Nordman är även känd för sitt tobaksmotstånd och sina ansträngningar för ett nikotinfritt Finland. Hon kallar det sin ”hobby”.

– Tobak är ett gift som orsakar cancer och hjärtkärlsjukdomar, påpekar hon.

En anledning till hennes hängivna arbete för att minska tobakens skadliga verkningar var ett möte med en 32-årig man med lungcancer för länge sedan. Han höll på att kvävas av sin sjukdom.

– Det var en chock att se en ung människa lida så och när han under en permission från sjukhuset hängde sig hemma blev jag så arg att jag började föreläsa om tobak. Då hade det nyligen kommit ut en amerikansk rapport, som visade att lungcancer förekommer elva gånger oftare hos rökare än hos icke-rökare, men redan på 1950-talet hade det ju skrivits om sambandet mellan tobak och cancer.

1966 började hon informera röntgen-skötare om tobakens skadeverkningar. De förfasade sig över vad hon hade att berätta. Allt oftare blev hon också inbjuden att hålla föredrag för grupper och föreningar och hon uttalade sig flitigt i media och skrev ofta artiklar.

– 90 procent av alla lungcancerfall orsakas av tobak, liksom cirka 66 procent av all strupcancer och cirka 60 procent av all cancer i urinvägarna. Och när det gäller hjärtkärlpatienter, som är den största gruppen i fråga om tobaksskador, så är det tobak som ligger bakom 30 procent av fallen. Oj, så mycket jag har talat om det här. Och skrivit ...

Eeva Nordman blev sedan en av dem som grundade det finländska nätverket

mot tobak år 1994, hon var dess första ordförande och en drivande kraft i många år, dr Liisa Elovainio fungerade som sekreterare.

– Arbetet har burit frukt. I dag röker 15 procent av männen och 12 procent av kvinnorna, men 1960 var till och med varannan manlig läkare rökare. Numera röker bara ett par procent av läkarna

Hon har också kraftigt bekämpat snuset som inte bara orsakar nikotinberoende utan också ökar risken för cancer i munhålan och är skadligt för hjärta och artärer.

– Jag förstår inte hur fiffiga SFP-politiker kan försvara ett sådant gift!

Rökares ovana att slänga omkring sig tobaksfimpar får henne också att se rätt.

– Fattar de inte att fimparna är giftiga och att en stor del av giftet rinner ut i våra vattendrag?

Ja, Eeva Nordman brinner fortfarande för många av de frågor som hon har arbetat för. Men i dag kämpar hon inte längre aktivt. I stället njuter hon av att ha tid för familjen, för opera- och konsertbesök och för kontakt med gamla, goda vänner.

Text: Mardy Lindqvist

Foto: Cata Portin

Vem och vad?

Eeva Nordman

Familj: son och dotter och tre barnbarn.

Överläkare på Strålkliniken i Jyväskylä 1967–72.

Professor vid Åbo universitet och överläkare vid Cancerkliniken vid Åucs 1979–96.

Hade även privatpraktik 1977–2004.